

SOSYOLOGCA

OCAK-ARALIK 2017

CİLT:7 SAYI:13-14

ISSN: 2146-5207

EDEBİYAT-SİYASET İLİŞKİSİ BAKIMINDAN TÜRK EDEBİYATINDA YENİLEŞME EĞİLİMLERİNE/ AKIMLARINA ANAHATLARIYLA BİR BAKIŞ

Ufuk ÖZCAN

Özet: Türk edebiyatı oldukça zengindir. Bu zenginliği sadece yazılı kaynaklarla değil sözlü kaynaklarla da tespit etmek mümkündür. Ayrıca siyaset ve devlet hayatıyla ilişkisi Türk edebiyatının ayırt edici özelliklerinden biridir. Bu anlamda, bu çalışmada, Türk edebiyatının siyaset ve devlet hayatıyla nasıl bir ilişkisi olduğu örnekler üzerinden tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Türk Edebiyatı, Siyaset, Milli Edebiyat.

AN OVERVIEW OF RENEWAL TENDENCIES / TRENDS IN TURKISH LITERATURE IN TERMS OF THE RELATIONSHIP OF LITERATURE TO POLITICS

Ufuk ÖZCAN

Abstract: Turkish literature is quite rich. It is possible to identify this richness with not only written sources but also oral sources. In addition, its relationship with politics and state life is one of the distinctive features of Turkish literature. In this sense, in this study, how Turkish literature is related to politics and state life will be discussed through examples.

Keywords: Turkish Literature, Politics, National Literature.

EDEBİYAT-SİYASET İLİŞKİSİ BAKIMINDAN TÜRK EDEBİYATINDA YENİLEŞME EĞİLİMLERİNE / AKIMLARINA ANAHA TLARIYLA BİR BAKIŞ

Ufuk ÖZCAN

Türk edebiyatı oldukça zengin bir edebiyat... Sadece yazılı kaynakları itibariyle değil, sözlü kaynaklarıyla da bu zenginliği teşhis etmek mümkün. Edebi tür (genre) bolluğu arz etmesi önemli bir özellik olarak karşımıza çıkıyor. Buna ek olarak siyasetle ve devlet yaşamıyla ilişkisi de Türk edebiyatının belirgin özelliklerinden biri.

Doğu devletlerinin yazınsal geleneğinde Zafername, Gazavatname, Siyasetname, Menakıbname, Nasihatname, Pendname, Şehname, Kanunname, Mesnevi, Divan şiiri gibi edebi türler siyasi yaşamın biçimlenmesinde uzun süreli, derinlikli ve zengin bir birikim oluşturmuşlardır. Bu türler sadece edebi yönleriyle dikkat çekmezler; aynı zamanda dini, ahlaki ve siyasi öğütler içeren metinlerdir. Örneğin Firdevsî'nin kaleme aldığı *Şehname*, -eski İran efsaneleri üzerine kurulu- manzum bir destan olma özelliğini göstermekle birlikte, hükümdara ve devletin işleyişine dair birtakım norm ve yükümlülükler getiren siyasi içerikli bir metindir de. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı'da geçerli olan edebi tarz da aynı doğrultuda şekillenir. Osmanlı divan edebiyatı özellikle saray ve çevresiyle yakından bağlantılı olarak varlık bulur. Reayaya erişmeyen, reayanın sorunlarıyla ilişkili olmayan, sadece yönetici elit kesimle sınırlı kalan bir edebiyat örneğidir. Doğal olarak, gelişimini de devletlülük kesimin destek ve himayesine borçlu olacaktır. Osmanlı'da "devlete kapılanma" geleneği sadece askeri unsurlar için değil, sanatçılar ve edebiyatçılar için de geçerlidir. Üç büyük Osmanlı divan şairinin hayat hikâyesine bakıldığında belirli tipik özellikler karşımıza çıkar: Çoğunlukla Medrese kökenli oluşları;¹

¹ Klasik dönemin edebiyatçıları daha ziyade medrese kökenlidir; Arapça ve Farsça retoriğe hâkimdirler, gelişkin bir erudisyon sahibidirler ve müderrislik, hafızlık, kadılık gibi bürokratik görevlerde bulunmuşlardır. Keza *Varidat* yazarı Şeyh Bedrettin de kadılık (kazaskerlik) görevinde bulunmuş olan, padişah adayı Musa Çelebi'yi destekleyerek devlet yönetiminden birtakım siyasal beklentiler içine giren biri ulemadır. *Vari-*

bir hükümdarın veya paşanın himayesine girmeleri ve onlardan lütuf beklemeleri; himayesine girdikleri kişiye övgü niteliğinde kaside, nazire veya gazel tarzında şiirler yazmaları; siyasete aktif olarak müdahil olmamaları; muhalif bir karakter göstermemeleri; hazcılığa kilitlenmiş bir ruh hali sergilemeleri; genellikle tebaanın anlayamayacağı türden süslü ve ağdalı bir dille yazmaları; reyanın somut yaşayışına ve beklentilerine ilgisizlik göstermeleri.

Osmanlı yüksek tabakalarının zevkini ifade eden divan ve tekke (özellikle de Mevlevi) edebiyatı birtakım süslü terminolojiye ve kalıp terkiplere dayanarak seçkin bir azınlığa hitap ediyordu. Dil, reyanın konuştuğu dil değildi. İşlenen temaların hayatla bağı zayıftı. Umumun hayatına dair alaka ve samimiyetten yoksundu. Geleneksel edebiyatta en çok kullanılan tür şiirdi.²

XIX. yüzyılda Osmanlı edebiyatçılarının Batı edebiyatıyla temas geçmeleri şüphesiz önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Bu temas sonucu yeni bir dil, yeni duygu ve duyuş tarzları geliştirmişlerdir. Geleneksel edebi türlere yenileri, en başta roman ve tiyatro piyesi eklenmiştir.

Osmanlı edebiyatında, özellikle de Tanzimat'tan itibaren meydana gelen değişim siyasetle ve yeni dünya görüşüyle yakından ilişkilidir. İsimleri öne çıkan yazarların aynı zamanda siyasi figürler olması şaşırtıcı değildir. Batı ile temas, Türk edebiyatçılarının siyasi meselelerle yakından ilgili olmalarını da beraberinde getirmiştir. Dilde sadeleşme arzularını, yeni birtakım fikirleri toplumun okuryazar kesimlerine taşımak ve yaymak istekleriyle bağlantılı olarak değerlendirmek gerekir. Divan edebiyatının ağdalı ve problemsiz diline karşılık basit, sade bir dili tercih ederek edebi dili yalınlaştırma çabası içine girmişlerdir. Devletin izleyeceği istikameti belirlemek, siyasi murakabe ve denetim sağlayabilmek için açık-seçik bir dile başvurmaktadırlar. Bunda elbette Tanzimat dönemi idari reformlarıyla ortaya çıkan, ancak devlet dilinin inceliklerinden yoksun geniş bir memur kesimi yönlendirme ve yeni idari kurumlar, prensipler ve pratikler konusunda onları eğitime arzusu da rol oynamıştır.

Osmanlı siyasi muhalefetinin önde gelen temsilcilerinin genellikle edebi çevreler içinden çıkması şaşırtıcı değildir. Ziya Paşa, Avrupa'dayken *Zafername*, *Terc-i Bend* ve *Terkib-i Bend* gibi eserler kaleme alır. Eserlerinin merkezinde devlet yöneticilerinin karar ve tasarruflarını hicvetme kaygısı yatar. *Zafername* ve *Rüya* adlı eserlerini Ali Paşa'yı hicvetmek amacıyla yazar. Yine, yönetim kademesinde görülen istibdad eğilimleriyle mücadele etmek için *Engizisyon Tarihi*, *Endülüs Tarihi* gibi eserleri Türkçeye çevirir.

Tanzimat devrinin önde gelen edebiyatçı simalarının önemli bir özelliği,

dat, tasavvuf edebiyatının bir örneğidir.

² Kemal Karpat, *Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, Varlık Yay., İstanbul, 1962, s. 26.

çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş olmalarıdır. Örneğin Ziya Paşa mu-tasarrıflık yapmış, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Şura-yı Devlet, maarif müsteşarlığı gibi yüksek idari kurumlarda görev üstlenmiş, 1865'te siyasi ni-telikte Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne katılmış, Kanun-i Esasisi'nin (Anayasa) hazırlanmasıyla görevlendirilmiş bir kişidir. Benzer nitelikler, döneme dam-gasını vuran Şinasi, Namık Kemal gibi edebiyatçılar için de geçerlidir. Tanzi-mat edebiyatçılarının toplumsal ve mesleki köken itibarıyla, önceki dönemde görülen sanatçı-edebiyatçı tipinden farklılaşması da dikkat çekicidir: İlmiye sınıfına mensup değildirlere; genellikle sivil memur aileler içinden gelirler. Çok yönlü, iyi yetişmiş ve çeşitli kabiliyetlere sahip kişilerdir. Batılı eğitim almış olmalarına rağmen Doğu-İslam kültürüne de yabancı değildirlere. Ga-zetecilik, şairlik, memurluk, siyasetçilik gibi vasıfların hepsini birden birleş-tiren, geniş bir formasyonla öne çıkarlar. Dille son derece ilgilidirlere ve en az bir yabancı dile (daha çok Fransızcaya) hâkimdirlere. Etkilenmeleri ağırlıklı olarak Fransa kaynaklıdır. Yenilikçi düşünceleri Fransız Aydınlanmasının ve siyaset felsefesinin etkilerini taşır. Düşüncelerinin merkezinde "adalet", "hak", "hukuk", "hürriyet", "vatan", "anayasa", "meşrutiyet", "şura", "mec-lis", "meşveret", "medeniyet", "ıslahat" gibi temalar yer alır. Bunlar şüphesiz, öncelikle siyasi temalardır ama bu temaları şiir, piyes ve roman vasıtasıyla dolaylı ve incelikli bir tarzda işlerler. Bu konuları makale türünde de işleyen, avangard nitelikte örnekler verirler. Eserlerinde siyasi talep ve eleştirilerini devrin önde gelen devlet adamlarına yöneltirler. Devlet görevlerinden azle-dilmeleri ve siyasi sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmaları bir başka ortak özellikleri olarak karşımıza çıkar. Tanzimat edebiyatının üç önemli isminin (Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa) kısa ömürlü oluşları rastlantı eseri değıl-dir. Şinasi 45, Namık Kemal 48, Ziya Paşa 55 yaşında ölmüştür. Bu durum, muhalif kimliklerinin bedelini ağır bir şekilde ödediklerinin belirtisidir.

Tanzimat edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinin siyasi görüşleri şüphe-siz devrimci olmaktan ziyade reformcu (ıslahatçı) bir nitelik taşır. Devletin gidişatı karşısında önerilerini ve eleştirel kanaatlerini dile getirirken siyasi hicve (taşlama) başvururlar. Örneğin Ziya Paşa, geleneksel divan edebiyatı üslubundan vazgeçmemekle birlikte, şiirlerinde yenilikçi bir tarzda siyasi hi-cve başvurur. Hiciv anlayışı eskilerin sövgüye dayalı hiciv üslubundan farklı olarak yergi ve tenkide dayalıdır. Şiirlerinde muhalif kimliğini nispeten bi-reysel bir tarzda, seviyeli ve nazik hiciv üslubuyla ortaya koyar.

Devrin yöneticilerine yöneltilen aşağıdaki hiciv şiir örnekleri geniş top-lum kesitleri arasında popüler bir ilgiye mazhar olmuştur. Ziya Paşa'dan bir altılık mısra [dörtlük/rubai gitmiş, yerine altılık dize gelmiş]:

Her şahs-ı harimi [haram yiyiciyi] Hak'ka mahra [Allah nezdinde değerli] mı sanırsın?

Her taç giyen çulsuzu Edhem [mükemmel bir kişi] mi sanırsın?
Dehri [içinde yaşadığın devri] ararsan binde bir adam bulamazsın
Adem görünen hârları [eşekleri] adam mı sanırsın?
En ummadığın keşfeder esrar-ı derunu [derinlerdeki sırları]
Sen herkesi kör, alemi sersem mi sanırsın?

Gene Ziya Paşa'dan, yönetim kademelerini tutmuş kişileri eleştiren bir ikilik mısra:

Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma
Zer-dûz palan vursan eşek yine eşektir
[Özü kötü olan insanlara hiç giydiği üniforma [makam, yetki]
soyluluk verir mi?
Altından (yapılmış) semer vursan, eşek yine eşektir.]

Namık Kemal'in *Hürriyet Kasidesi* şiiri başlığında bile bir ironi barındırır: Osmanlı geleneğinde bir övgü ve güzelleme türü olarak kaside saray çevrelerine yönelik yazılmış şiirlerdir; hürriyete övgü ise Osmanlı edebiyatında bir ilktir. Şiirin daha ilk dizeleri kapıkulu geleneğini sarsmaya çalışır:

Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten
Çekildik izzet ü ikbal ile bâb-ı hükûmetten

Namık Kemal'in gözünde hürriyet mücadelesi en yüksek değerdir:

Ne gam pür âteş-i hevl olsa da gavgâ-yı hürriyet
Kaçar mı merd olan bir can için meydân-ı gayretten
Kemend-i can-güdâz-ı ejder-i kahr olsa cellâdın
Müreccahtır yine bin kerre zencîr-i esâretten

.....

Ne efsunkâr imişsin ah ey didâr-ı hürriyet
Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten

Namık Kemal'in eleştirel sözleri sadece üst düzey yönetici çevreleri değil, onlara kol kanat geren memur kesimleri de hedefler. Yaklaşık yüz elli yıl öncesinden bugüne ulaşan ve sadeleştirmeye ihtiyaç olmayan bir dörtlüğü:

Edepsizlikte tekleriz
Kimi görsek etekleriz
Hak'tan [Tanrıdan] ümit bekleriz
Ne utanmaz köpekleriz!

Bütün bu şiirlerin müşterek noktası, monarşik rejime olduğu kadar, saraya, Babıali'ye ve diğer iktidar odaklarına yakınlaşarak kişisel izzet-i ikbal peşinde koşan kişilere fırlattıkları irili ufaklı çakıl taşlarıdır. Hicvin gücü de, zaafı da tam bu noktadadır. Hicivci/heccav şairlerin sözleri halk katında saygı görmüş ve üslup bakımından birtakım dönüşümlere maruz kalsa da süreklilik arz etmiştir.³

I. Meşrutiyet ve ilk sivil anayasa tecrübesi oldukça kısa ömürlü olmuş, devlet katında monarşist eğilimler yeniden güç kazanmıştır. Bu durum Osmanlı münevveranı ve edebiyat anlayışı üzerinde de hemen etkisini gösterecektir. II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde Osmanlı edebiyatında alafranga eğilimler güçlenir. Servet-i Fünun ve Edebiyat-ı Cedide yazarları müstebid yönetimin baskıcı uygulamaları karşısında siyasetten ve siyasi angajmandan uzak durma hassasiyeti gösterirler. "Edebiyat için edebiyat" anlayışını savunurlar. Hatta bu ekollerin bazı temsilcileri kendilerini siyasetten öylesine rehavete kaptırmışlardır ki, II. Meşrutiyetin ilanına rağmen suskunluklarını devam ettirmişlerdir.⁴ Avrupa'da kurulmuş edebi topluluklara özenen gençler sanat anlayışlarını "sanat şahsi ve muhteremdir" cümlesiyle ifade ederler. Başka bir deyişle sanatın toplumla ve siyasetle ilişkisini reddederler. Yakup Kadri, bu alafranga tutumu şöyle açıklıyor: "Öyle sanıyorum ki, Fecr-i Ati'ciler sanat şahsi ve muhteremdir dövizini kabullenirken herhangi bir ideolojik mesnede dayanmıyorlar, olsa olsa yaşadıkları devrin edebi gelişmelerini engelleyen birtakım politik ve sosyal şartlarından korunmak hedefini güdüyorlardı."⁵ Bu devrin edebiyatçıları siyasi baskılara, sansüre karşı -bilerek veya bilmeyerek- bir öz savunma refleksi göstermişlerdir. Ancak bu gayri siyasi tavrı bile, örtük de olsa siyasi nitelikte bir tavır olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Gayri siyasi edebi anlayışın tipik ve parlak bir temsilcisi olarak Abdülhak Hamit Tarhan'ın adını verebiliriz. Abdülhak Hamit Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ve Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında eserler vermiş, modern edebiyatın doğuşunda etkili olmuş bir isimdir. Ana şiarı "sanat için sanat"tır. Bununla birlikte, birbirin-

³ Cumhuriyet döneminde siyasal hicvin en parlak temsilcisi Aziz Nesin'dir. Bu arada hatırlatmalıyız ki, siyasal hiciv geleneği oldukça eskilere kadar geri giden halk edebiyatında da söz konusudur: Hacivat'ın da bir hicivci/heccav olduğunu, hatta muhtemelen adını bu özelliğinden almış olduğunu belirtelim.

⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s. 14. Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın 1935 yılında yayınlanan *Edebiyat-ı Cedide'nin Otopsisini* adlı kitabı, yakın dönemin "yüksek edebiyat" anlayışına yöneltilmiş en keskin ve acımasız metindir. Bu edebiyat akımına mensup yazarların hülyalı duygusallığını, melankolizmini, eksantrizmini, kozmopolitliğini, dil ve düşünce bakımından geriliğini kıyasıya eleştirir.

⁵ Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 15.

den oldukça farklı siyasi konjonktürlerde ve çevrelerde “şair-i âzam” (büyük üstad, büyük şair) olarak görülmesi ve her iki dönemde de oldukça önemli siyasi görevlerde bulunmuş olması garip karşılanmamaktadır. Abdülhak Hamit şiiir ve piyes yazarı olmakla birlikte aynı zamanda diplomatik görevde bulunmuş, TBMM’nin III., IV. ve V. dönemlerinde İstanbul milletvekili olarak görev yapmıştır.

Ancak edebiyatta alafranga modası uzun sürmemiştir. Yeniliği, modernleşmeyi hayat tarzı itibariyle Avrupa’yı taklit etmekte bulan anlayışın eğretiliği çok geçmeden fark edilecektir. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Batıcı-mukallid tiplerle parodileştirilmiş bir tarzda Türk edebiyatında temsil edileceklerdir. Ahmet Mithat’ın *Felâtuñ Bey ile Rakım Efendi’si* Türk edebiyatında alafranga tipini ve yerlilik fikrini işleyen ilk romandır. Romanda, Osmanlı aydınının Avrupa’ya özentisi, züppeliği, sathiliği ve köksüzleşme eğilimi alaycı bir tarzda eleştirilmektedir. Recaizade Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası* adlı romanının kahramanı Bihruz ve Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Şiipsevdi’si*ndeki Meftun da Türk edebiyatında züppe tipinin anlamlı örnekleri arasındadır. Türk romancıları II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarında da aynı yaklaşımı sürdürürler. Ömer Seyfettin ve Peyami Safa bu açıdan ilk akla gelen isimlerdir. Peyami Safa *Efruz Bey* ve *Fatih-Harbiye* romanlarında yerlilik-kozmpolitlik dikotomisine başvurur. Bir kısmı “Milli Edebiyat” akımı içinde değerlendirilebilecek bu romanların arka planında siyasi bağlamı belirgin bir milliyetçilik görüşü yer alır.

Türkiye’de edebiyatçıların siyasetle bağı II. Meşrutiyet’in ilanından sonra gittikçe güçlenir. Bu açıdan pek çok örnek verilebilir ama bunlardan anlamlı örnekler üzerinde duralım. Sözceliği Refik Halid’in edebiyat anlayışını önceki devrin geçerli anlayışından ayıran önemli bir farklılık vardır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halid’in II. Meşrutiyet yıllarına ait ilk yazılarından şöyle söz eder: “Refik Halid’in çok şahsiyetli bir üslubu da vardı ve bunda Edebiyat-ı Cedide’nin alı putlu süslerinden hiçbir iz gözükmüyordu. Refik Halid, bununla da kalmıyor, gayet sade bir konuşma Türkçesiyle yazıyordu. Refik Halid siyasi mizah yazarlığıyla da öne çıkar. Belirtmeden geçmeyelim, kuşkusuz mizah da edebi bir türdür, hem de kamuoyunda oldukça etkili bir türdür. Refik Halid’in kalem faaliyeti, siyasi olaylar karşısında takındığı tavırla yakından ilgilidir. II. Meşrutiyetten sonra basın dünyasına giren Refik Halid’in yazarlık ve gazeteciliğini 1911-1922 yılları arasında siyasi tavrından ayrı düşünemeyiz. O hiçbir zaman aktif politikacı olmamıştır ama siyasi ter-cihleri bütün hayatının olduğu gibi yazı faaliyetlerinin de şekillenmesine zemin hazırlamıştır.⁶ Refik Halid muhalif siyasi kimliğiyle ön plana çıkar. Bu kimliği başına iş açacaktır. İttihat ve Terakki’nin önemli bir siyasi güç olduğu

⁶ Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 21.

dönemde Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın siyasi bir cinayete kurban gitmesi üzerine birçok muhalif İstanbul dışına sürgün edilir. Refik Halid'in sürgün yeri Anadolu'dur. Memleket Hikâyeleri adlı kitabı Anadolu'da (Sinop, Çorum, Ankara, Bilecik) geçen çileli sürgün yıllarının semeresidir. Refik Halid, I. Dünya Savaşı sonunda İttihatçılar bozguna uğrayınca Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na girer. Bu tercihinde İttihatçılara duyduğu hıncın da etkisi vardır. Sabah gazetesi başyazarlığı Refik Halid'e verilir.⁷ 1919'da Posta Nezareti Genel Müdürlük haline getirilir ve Refik Halid bu kuruma genel müdür tayin edilir. Edebiyatçıların siyasi tercihleri ve ilişkileri sebebiyle kolayca memuriyet mevkilerine gelmesinin birçok örneği vardır. Ama bunun tersi de geçerlidir, siyasi kimlik aynı zamanda geçerli bir azl ve sürgün sebebidir. Siyasi sürgünlük, birçok edebiyatçının biyografisinin belli bir bölümünü oluşturur. Cumhuriyet'in ilanından sonra 155'likler listesiyle yurtdışına sürülenler arasında Refik Halid'in yanı sıra, başka bir edebi sima, önemli bir yazar, Halide Edip de vardır.

II. Meşrutiyet yıllarında Türk edebiyatı önemli bir değişim içine girer. Bu değişimin en baskın özelliği, radikal bir siyasi kimlik ve misyon taşımasıdır. Milliyetçilik ideolojisi bu akımda yerini bulur. Yeni Lisan Hareketi adıyla da anılan bu akımın doğuşunda 1911'de Selanik'te çıkan *Genç Kalemler* dergisinin özel bir yeri vardır. Ömer Seyfettin'in bu dergideki "Yeni Lisan" başlıklı makalesi bir tür manifesto niteliğindedir. Yazı ve şiir dilini halkın sade diliyle, konuşma diliyle bütünleştirme amacı söz konusudur. Bu, daha önce bu yönde girilen çabaların radikal bir adımıdır. Milli edebiyat akımı II. Meşrutiyet yıllarında doğup Cumhuriyet döneminde gelişme gösteren yeni bir edebi akımdır. Bu akımın önemli bir vasfı, halk dilinin ve edebiyatının ihya edilmesi suretiyle "ulusal öze dönüş"e, halk edebiyatının övgüsüne vurgu yapmasıdır. Ulusçuluk ve halkçılık (popülizm) bir elmanın iki yarısı gibidir. Akımın gelişmesinde önde gelen iki kişi Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin'dir. Gökalp sosyolog kimliğiyle tanınmaktadır, ancak aktif siyasetçilik ve şairlik yönü de bulunmaktadır. Gökalp, edebiyata, özellikle de halk edebiyatına yoğun ilgisiyle karşımıza çıkmaktadır. Ömer Seyfettin ise, Balkan Savaşlarının dehşetini doğrudan yaşamış biridir; savaşta yaralanmıştır. Balkanlardaki gayrimüslim milliyetçiliğine aşırı tepkilidir. Birçok öyküsünde "milli benliğe dönüş" ve dilde sadeleşme ilkesini savunması bundandır. Öyle ki, "Primo Türk Çocuğu", "Bomba" gibi öykülerinde yabancı düşmanlığı sergileyerek Türk milliyetçiliğini ifrat noktasına kadar götürür.

II. Meşrutiyet döneminde özellikle dikkati çeken başlıca üç siyasi ideoloji Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülüktür. Milli edebiyat akımının doğuşu, Türk edebiyatında daha önceki edebi akımlardan büyük ölçüde farklılaşan, ra-

⁷ Şerif Aktaş, *Refik Halid Karay*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 30.

dikal yenilikçilik ve siyasi misyon taşıma özelliği daha baskın bir dönemi başlatır. Osmanlı Devletinin felaketli günler yaşadığı, sona doğru yaklaştığı bir dönemde edebiyatçılar, yaşanan olayların yanı sıra dil, milliyet ve kimlik meselelerini de yoğun bir biçimde gündeme taşırlar. Aslında bu yönelişleri, imparatorluk çağının kapanmakta olduğu bir dönemde yeni bir siyasi kimlik arayışının işaretleri saymak doğru olacaktır. Milli edebiyat akımı Kurtuluş Savaşı yıllarında ve Cumhuriyetin tek partili döneminde de kesintisiz bir biçimde, hatta daha da gelişerek sürmüştür. Bu açıdan Halide Edib, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay adlarını vermekle yetinelim. Ülkenin siyasi bakımdan nispeten daha çalkantılı olduğu dönemlerde yazar ve şairlerin siyasetten ele etek çıktıkları de örnekler de bulunmaktadır. Sözleşti Tefvik Fikret, Mekteb-i Sultani Müdürlüğü sırasında bir yandan da Darülfünun'da edebiyat dersleri vermekteyken, 1910 yılında bu görevinden de ayrılp yeniden Aşyan'da (kuşyuvası anlamındadır) inzivaya çekilmiştir. Fikret, Meşrutiyet'in otoriter yönetiminden hayal kırıklığına uğramış ve İttihat ve Terakki'ye muhalif bir konuma geçmiştir.

Cumhuriyetin başlarında ve ilerleyen yıllarında Türkiye'de şiir alanında öne çıkan isimlere baktığımızda yine siyasi tercihlerin edebi kişilikler üzerindeki belirleyici etkisini fark ederiz. Mehmet Akif Ersoy'un İslamcılıkla, Nâzım Hikmet'in sosyalizmle, Necip Fazıl Kısakürek'in muhafazakarlıkla ilişkisi, edebiyat-siyaset bağına anlamlı bir prototip oluşturur.

Belli bir siyasete bağlanmakla yetinmeyip, siyasi partilere üye olan, siyasi temsil organlarında ve diplomatik görevlerde bulunan edebiyatçılar da vardır. Diplomat edebiyatçılar arasında ilk akla gelen isimler Yahya Kemal, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Fuat Köprülü (Hariciyeci) akla gelir. Yakup Kadri'nin Tiran elçiliğini (1934), Prag (1935), La Haye (1939), Bern (1942) elçilik görevleri izler. Tahran elçiliğinden (1949-1951) sonra tekrar Bern'e (1951) atanır. Hayatının bu dönemini *Zoraki Diplomat* adlı eserinde anlatır. Yahya Kemal ise Madrid büyükelçiliği yapmıştır. Çok partili yıllarda Ahmet Hamdi Tanpınar'ı ise ateşli bir CHP milletvekili olarak görürüz. Yine o yıllarda, siyasi kimliğiyle öne çıkan Necip Fazıl ilgi çekici bir karakterdir. İnönü döneminde CHP'ye milletvekilliği başvurusu yapar. Aynı zamanda dönemin önemli bir siyasi kişiliği olan Celal Bayar'la ilişkisi de bilinmektedir. Karmaşık bir kişiliği vardır ve aynı derecede karmaşık bir siyasi ilişkiler ağı içine girmekten kaçınmaz. 1930-40'lardan itibaren sağ cenahtan Nihal Atsız, Peyami Safa, Necip Fazıl Kısakürek; sol cenahtan Sabahattin Ali, Nâzım Hikmet, Kemal Tahir isimleri öne çıkar. Vatandaşlıktan çıkarıldıktan sonra "vatana hıyanet"le suçlanan Nâzım Hikmet'in, onun *Memleketimden İnsan Manzaraları* ve *Kurtuluş Savaşı Destanı* gibi kitaplarının siyasetten âri olduğunu iddia etmek mümkün değildir.

Siyasete uzak gibi görünen edebiyatçılar da vardır. Örneğin Asaf Halet

Çelebi, Türk şiirinde ayrıksı özellikleriyle teşhis edilebilecek özgün bir ses-tir. Mistik bir dünya görüşüne bağlı kalarak yazdığı egzotik şiirleriyle tanınır. Bununla birlikte onun mistisizminin kaynağı Anadolu tasavvufu değil, Uzak Doğu ve Hint uygarlıklarının gizemciliğidir. Asaf Halet Çelebi, masalımsı, soyut, kapalı bir anlamla yüklü şiirler yazdı. Çağdaş Türk şiirinin gelişiminde, kurduğu “soyut şiir” anlayışıyla ve yüzünü Doğu’ya dönüşüyle etkili oldu. Aslında onun yönelişinin mistik-Batılı tarza bir öykünme olduğu düşünülebilir. Hint ve İslam gizemciliğinin etkilerinde yazdığı şiirlerinde Doğu-Batı kültürü arasında bir senteze yönelmiştir. Bu açıdan gelenekçi olmaktan ziyade yenilikçi bir tavır sergiler. Mistik eğilimlerine rağmen Çelebi 1946 seçimlerinde bağımsız milletvekili adayı olarak İstanbul’dan aday olmuş, ancak seçilememiştir.

Türk edebiyatının gelişiminde siyasal ideolojilerin rol ve etkisine son bir örnek olarak toplumcu-gerçekçi anlayışla yazılan romanları gösterebiliriz. Bu akım, 1940’larda Sabahattin Ali’nin öncü nitelikte romanlarıyla başlangıç yapar; daha çok da 1960’larda edebiyat sahnesini ayrıcalıklı bir tarzda doldurur. Bu edebi eserlerde sol fikriyat çeşitli yollarla işlenerek okuyucuya sunulmuştur. Nazım Hikmet, Rıfat Ilgaz, Hasan İzzettin Dinamo, Fakir Baykurt, Mahmut Makal, Talip Apaydın gibi yazarlar şiir, öykü ve roman alanında toplumcu-gerçekçi bir tavır sergilerler. Türk edebiyatının “üç Kemaller”i, Orhan Kemal, Kemal Tahir, Yaşar Kemal de birbirinden oldukça farklı anlayışlarla bu akım içinde yer alırlar. Kuşku yok ki bu akımın gelişiminde sosyalist fikirlerin ve halkçı/köycü/toplumcu anlayışın belirleyici bir rolü vardır.

Toparlayacak olursak, Türkiye’de kanonik edebiyatın siyasal gelişmelerle ve siyasal ideolojilerle iç içe olduğunu; edebi eserlerin topluma yön verme motivasyonunu güçlü bir biçimde taşıyıp yansıttığını söyleyebiliriz. 1980 sonrası dönemde bu durumun köklü bir değişime maruz kaldığına dair emareler görülmektedir ki, belli ölçülerde doğrudur.

Özellikle Cumhuriyet dönemi edebiyatında, toplumun şekillendirilmesinde edebiyatın siyasi bir araç olarak kullanılmasının ciddi bir nitelik kaybına yol açtığı ileri sürülmektedir. Yazarın siyasal bağlılıklarından dolayı sanat kaygısından uzak olmasının, edebiyatın sathileşmesine, bireysel ifade biçimlerinden yoksunlaşmasına yol açtığı düşünülmektedir. Tanpınar bu konuda şöyle demektedir: “Sanat eserinde, sanat kaygısından başka endişe olmamalıdır. Ama bu, meselesiz olmak demek değildir. İnsan, kendi meseleleridir. Ben herhangi bir devrenin açıkça müdafaasını yapan eserden hoşlanmam. İnsanı bütünü ile alan ve arasından meseleleri veren eseri tercih ederim.”⁸

Tanpınar’ın bu sözleri, Türk edebiyatının XIX ve XX. yüzyıllardaki uzun ve karmaşık serüvenini anlamak ve topyekün değerlendirmek için ne derece-

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, Dergah Yay., İstanbul, 1997, s. 322.

ye kadar uygundur? Bugünün edebi eğilimleri göz önünde bulundurularak üzerinde ayrıca düşünölmelidir. Son yıllarda her alanda piyasalaşmanın da getirdiği güçlü itkiyle edebiyat eseri adeta ticari bir meta haline dönüşmüştür. Toplumdan kopuk, yazarın kendi bireysel deneyimlerine odaklanmış, aşırı kimlikçi/bireyci/hazcı/tüketici yönelimleri, etnisite/dinsel inanç/tasavvuf temalarına geniş yer veren ve biçime ağırlık tanıyan edebi mamulleri, çoksatar kaygıları, yazarların cemaatçi, etnik vb. angajmanları, gündemi belirlemeye yönelik siyasi demeçleri ve kendi farkçı egoları üzerinden giriştikleri pazarlama taktikleriyle Türkiye’de edebiyatın bambaşka bir mecraya girdiği görölmektedir.